

İNTERAKTİV TEATR...

“Qarşılıqlı ünsiyyət” anlamını verən
bu teatrın təyinedici faktorları

Tarlan Rasulov,
“Yuğ” Teatrının direktoru
Email: trasulov@yahoo.com

“İnteraktiv teatrdə istifadə olunan elementlər teatr sənətində olan peşə tələblərilə yanaşı, özünəməxsus elementlər, üsul və vasitələrlə də zəngindir. Onların hamısını bir məqalədə nəzərdən keçirib təhlil etmək mümkün olmadığından, burada əsas təyinedici termin və anlayışlar üzərində dayanmağı lazım bilirlik

İnteraktiv teatrın ehtiva etdiyi üslublar həddən artıq və çoxşaxəli olduğuna görə, belə terminlərin bəzən bir-birini təkrarlamasına və ya müxtəlif üslublarda ayrı-ayrı mənə daşdığına da rast gəlinir. Bu teatrın terminologiyası hələ tərtib edilmədiyindən, biz bu işə, demək olar, “sifir” dan başlamalıyıq.

Teatr sahəsində mövcud olan istənilən nəzəriyyə və ya konsepsiya həm humanitar, həm də daqiq elmlərdən yararlıdır. Hətta, başqa bir sahədə müəyyən mənaya malik termin bizim sahədə ayrıca bir tərifinə qazana bilər. Deyək ki, incəsənətə aid olmayan terminlərdən teatr sahəsində istifadə edilməsi yenilik deyil. Məsələn, riyaziyyatda bəlli mənə daşıyan “matrisa” termini Vəqif İbrahimovun “psixosof” poetikasında tamamilə başqa anlayış verir.

Bu sahədə terminologiya məsələsinə toxunduğumuz halda, “interaktiv teatr” anlayışının özündən başlanılmalıdır. İnteraktivlik – “qarşılıqlı ünsiyyət” anlamını verir; tamaşa boyu aktyor və seyrcinin vahid bir ümümsubeyktə – cari sənət faktının bərabərhuquqlu iştrakçılara çevrilməsini nəzərdə tutur. Ballıdır ki, bu elementlər meydan tamaşalarına da xas idi; teatral aksiyalar zamanı müəyyən kanva üzərində gedən tamaşa seyrcilərin reaksiyalarına uyğun olaraq tərzini, məzmununu dəyişə bilərdi. İstər Şərqdə, istər Qərbdə nümayiş etdirilən meydan tamaşaları teatr improvizasiyasının əsasını qoymuş olub. Aktyorlar, məzhəkəçilər, oyunçular tamaşaçılarla qınlmaz ünsiyyətdə olur, göstərilən oyuna öz münasibətlərini müxtəlif formada ifadə edən seyrcilər ümumvəhdətə xidmət göstərirdilər (4, səh. 92). Beləliklə, interaktiv teatrdə, ənənəvi teatrın prezentasiyon (nümayişedici) xarakterli tamaşalarıyla təyin etdiyi “dördüncü divar” anlayışı dağıdılır, səhnə əsəri bilavasitə aktyorların tamaşaçı zalı ilə ünsiyyət üzərində qurulur.

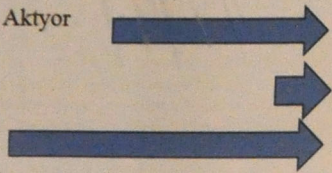
“İnteraktiv teatr formasında tamaşaçıya hansısa bir ələbasının gətirilməsi, tamaşanın gedişatına təsir göstərə biləcək spontan bir qərarın verilməsi və ya onun bəzə başa tamaşa personajlarından biri kimi iştirakı və s. təklif edilir. Sonucda tamaşaçı sadəcə seyrci deyil, həmçinin, tamaşanın aktiv rəolçularından, yaradıcılarından, müəlliflərindən birinə çevrilir.

Forum teatri nəzəriyyəsində “spectator” (ing. tamaşaçı, seyrci) “spect-actor” (tamaşaçı-aktyor) adlandırılır. İnteraktiv teatrın əsas terminlərindən olan bu anlayış Forum, Community (icma), İnvizible (Görünməz), Image (görüntü, obraz) və digər interaktiv teatr növlərində istifadə olunur. Theatre of the Oppressed (Məzlum teatr) növündə “forum” anlayışı birbaşa tamaşaçı-aktyorun səhnədə göstərilən oyuna müdaxiləsini təyin edir. Qurulmuş verilmiş tamaşa trupa tərəfindən bir dəfə göstəriləndən sonra, yenidən bir neçə dəfə oynanılır (bu isə tamaşanın 15-20 dəqiqədən artıq olmamasını vacib edir), seyrcilərin müdaxilə-istəyilə istənilən yerdə saxlanılır və proses zaldan səhnəyə qalxan hər hansı bir tamaşaçının baş qəhrəmanı əvəz edərək, onun rolunu öz bildiyi kimi ifa etməsilə davam etdirilir. Belə halda tamaşa tamamilə ayrı bir istiqamətə yönəlir, məzmun dəyişir, hadisə xətti fərqli bir tərəfə doğru inkişaf edir və çox zaman tamaşada başqa sonluq alınır. Tamaşaçı-aktyorun vəzifəsi və hüququ, sadəcə, tədbirdə fəal şəkildə iştirak etməkdən ibarətdir (1, səh. 19, 64-66).

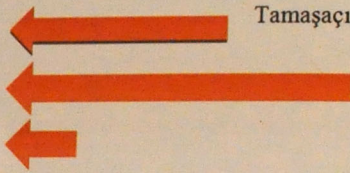
Bu ikitərəfli ünsiyyətdə hansı tərəfin nə dərəcədə aktiv olmasını təyin edən bir kriteriya hələ ki, yoxdur və interaktiv teatrın növündən asılı olaraq, bu qarşılıqlı fəaliyyətin intensivliyi müxtəlif formada təyin edilir. Məsələn, Theatre of the Oppressed (Məzlum Teatr) üslubunda tamaşaçı tərəfdən müdaxilə maksimal dərəcədə olduğu halda, Invisible Theatre və ya Verbatim üslubunda, əksinə, məzhəkə aktyorun müdaxiləsi maksimal həddə çatır. Bu qarşılıqlı fəaliyyət göstərilən sadə diaqramla ifadə oluna bilər. Hər bir xətdə göstərilən vəziyyət –interaktiv teatr növündən asılı olaraq – müxtəlif mütənasiblikdə və münasibətdə qurulur.

Aktor

Tamaşaçı

Diqramdan göründüyü kimi, ifaçı-tamaşaçı münasibətləri müəyyən vektor üzrə təyin edilir. Bu vektorlar interaktiv teatrdə eyni zamanda, bir-birini tamamlayır. Həmin vektorlar hətta interaktiv teatr qarçısından canar tamaşalarda da (müxtəlif dərəcədə, məqsədyönlü və ya intuitiv olaraq) tətbiq edilir. Amsterdam Universitetinin (Niderland) dosenti Sruti Balanın müasir teatrdə iştirakin ("participation") vektorlarına həsr edilən məqaləsində mahiyyəti tam açıqlanmayan bu terminlərə başqa bəxş bucağından yanaşılır, tamaşada iştirak vektorlarının başqa anlayışlarla – daha çox siyasi və sosial aspektlərlə əlaqəsi vurğulanır. Vektor – (latınca) riyazi termin olaraq, "aparıcı" mənasını daşıyır və Evklid məkanında (həndəsədə) düz xəttin istiqamətlanmış kəsiyidir. "Vektor" termini bundan sonra interaktiv teatrdə (ümumiyyətlə, teatr tamaşası anlayışında) aktyorun tamaşaçıya doğru və tamaşaçının aktyor tərəfə olan intənşiyasını göstərəcəsi kimi istifadə ediləcək (3, səh. 243).

Bu vektorların istiqamətinə uyğun olaraq, aktyor-seyrçi intənşiyasının elementlərini, intənşiyıyını təyin edən nəzəriyyə hazırda mövcud deyil. Ona görə, interaktiv teatrın müxtəlif növləri üçün bu vektorların biri və ya hər ikisi müxtəlif variyasiyalarda tətbiq olunur və ilkin mərhələ kimi, yuxarıda qeyd edilən interaktiv teatrın iki əsas vektorunu – introaktiv və ekstraktiv anlayışlarını təqdim etməyi lazım bilirək. Bu terminlər tamamilə yenidir və ilk dəfədir ki, işlədilir. Adı çəkilən terminlər psixologiyaya sahəsinə – daha dəqiq, K.Q. Yunqun tərtib etdiyi "introvert" və "ekstravert" psixoloji tiplərinə referens kimi qiymətləndirilə bilər.

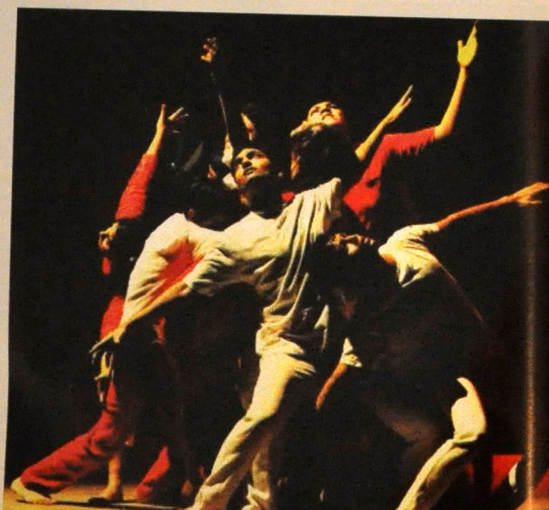
İlk növbədə, adları çəkilən vektorların xassələrinə təyini vacib məsələdir, onların interaktiv teatrdə hansı rol oynadıqlarının definisiyasına ciddi ehtiyac var. Burada ədəbi materialın seçimi, onun üzərində görülən iş, aktyorlarla məşq, digər hazırlıq prosesi və quruluşun özünə əsasdan qoyulan tələblər klassik tamaşa quruluşunda olan tələblərdən fərqlidir. Aktyorun qarşısında qoyulan sifət peşə tələbləri ümumi olsa da, oyun tərzində müəyyən nüansların təsiri nəzərəcarpacaq dərəcədə fərqli olur. Bu anlayışları introaktiv (daxilə yönələn aktivlik) və ekstraktiv (dışarıya yönələn aktivlik) adlandırmışdır. Bu terminlər

interaktiv teatrın əsas təyinedici faktorları kimi qəbul edilmişdir.

Introaktiv faktor interaktiv teatr tamaşalarında xüsusi rol oynayır. Seyrçilərin passiv (statik) "rol"da çıxış etdiyi klassik üslublu tamaşalardan fərqli olaraq, interaktiv teatrdə onların bilavasitə aktiv iştirakı əzaldən nəzərdə tutulur və hətta, demək olar, səhnə xronometrjainin əksər hissəsini təşkil edir. Vurğulayaraq ki, bu element interaktiv teatrın müxtəlif növlərində fərqli dərəcələrdə tətbiq edilir.

“Masalən, Çarlz Dikkensin tamamlanmamış “Edvin Drudun siri” romanı əsasında hazırlanan tamaşada seyrçilər, antrakt zamanı sas verməklə, yeddı müxtəlif sonluq seçiblər. Əsasən, Forum teatri növlərinin tərkib hissəsi olan introaktivlik özünü daha çox Theatre of Oppressed üslubunda biruzə verir. Tamaşanın tam, bərabərhiyyəqlı iştirakçılarna çevrilən seyrçilər burada hadisələr xəttini bütöyün dəyişmək, tamaşanı, belə demək mümkünsə, istadikləri sonluğa gətirmək səlahiyyətinə malikdirlər.

Ekstraktivlik faktoruna, yuxarıda dediyimiz kimi, klassik üslubda hazırlanmış bəzi tamaşalarda da rast gəlinir. Hər hansı rolda

İkan, hansı məqamda, aktyorun özünü zala tutub, ənənəvi "dördüncü divar" deyil, qarşısındakı canlı insan sınımlarını görməklə danışib-müraciət etməsi ekstraktivliyin bir nümunəsidir. Bu akt tamaşada interaktivlik xassəsinin yaranmasına, seyrçilərin qiyabi olaraq tamaşanın tərkib hissəsinə çevriləsinə xidmət edir. Ervin Piskator və Brext Bertolt tərəfindən yaradılmış və Epik teatr poetikasında əsas hərəkətverici amillərdən olan bu üsul sonradan "yaşama" məktəbinin də istifadə etdiyi elementə çevrildi. Artıq klassik üslubda hazırlanan tamaşalarda aktyorların tamaşaçı zalında var-gal etməsi, tamaşa ekpzişiyasının teatr foyesində göstərilməsi kimi üsullar adı hal almışdır. Meydan tamaşalarında da həlledici rol oynamış ekstraktiv faktor introaktiv anlamından fərqli olaraq, təkcə interaktiv teatr növlərinə deyil, bütöyün üslublara aid edilə bilər. Lakin bu da var ki, məhz interaktiv teatrdə ekstraktiv faktor özünü tam şəkildə – heç bir qarışığı olmadan, biruzə verir. Onun

tam və təmiz şəkildə ifadə olunduğu sahə isə Invisible (Görünməz) teatr üslubudur. Burada tamaşa ictimai məkəndə – restorən, kitabxana, ticarət mərkəzi və s. yerlərdə nümayiş etdirilir. Lakin bu performansın təsadüfi seyrçiləri ilk əndən (və bəlkə də bütöyün tamaşa boyu) onlar üçün hazırlanmış improvizasiyanın qeyri-ixtiyari iştirakçıları olduqlarından xəbərsiz qalır; burada əsas yük aktyorların çiyinə düşür.

İstənilən halda, yuxarıda öləri nəzər saldığımız interaktiv teatrın əsas iki faktoru olan introaktiv və ekstraktiv elementlərin hər bir quruluşda nəzərə alınması – hazırlanacaq tamaşanın müasir tələblərə uyğun olmasını və orijinallığını təmin edir. Bir çoxları, intuitiv olaraq, öz quruluşlarında əla məhz belə edirlər. Bu elementlərdən yalnız birinin və ya – aralarında müvazinətin saxlanmasını nəzərə almaqla – hər ikisinin tətbiq edilməsi səhnə əsərinin sırası tamaşa qarçısından çıxararaq, onu unudulmaz bir hadisəyə çevirir. ♦

Ədəbiyyat

1. К.Г. Юнг. "Психологические типы". Университетская книга". АСТ – 1998.
2. Edward Braun. "The Director and The Stage. From naturalism to Grotowski". Butler & Tanner Ltd. London. UK – 1982.
3. E.Todd. Johnson & Dale Savidge. "Performing the sacred". Baker Academic. Michigan. USA – 2009.
4. Boal Augusto. "Games for Actors and Non-Actors". Routledge Publishing Group. New York – 2005.

İnternet mənbələri

1. <http://www.theguardian.com/culture-professionals-network/culture-professionals-blog/2013/jan/17/interactive-theatre-rules-audience-perspective>
2. <http://www.shunt.co.uk/>
3. <http://www.bryonykimmings.com/home.html>
4. <http://www.uninvited-guests.net/projects/make-better-please>
5. <http://www.guardian.co.uk/stage/2012/may/11/babel-review>
6. <http://reg.guardian.managementaccount.co.uk/culture-professionals/start.php>

Резюме

В статье определяется понятие «интерактивного театра», даётся краткий анализ развития, становления, критерий и областей применения интерактивного театра, как нового явления в театральном процессе.

В данной публикации впервые даётся попытка классификации видов интерактивного театра, определяются новая терминология, критерии и определяющие факторы этого направления в театральном искусстве.

В статье танке приводятся примеры использования отдельных элементов интерактивного театра в спектаклях, поставленных в классическом стиле, сравниваются особенности интерактивного театра с классическими театральными стилями, проводится анализ его характеристики в контексте нового театрального мышления.

Ключевые слова: интерактивный, театр, форум, зритель, актёр, импровизация, Аугусто Боал, фактор, вектор.

Summary

In the article there's defined a notion of interactive theatre, the history of its creation, features, characteristics and criteria of approaching to this subject, as a new tendency in world theatre processes.

In this publication, for the first time in theatre studies, it's attempted to classify of interactive theatre's forms and as a result, there're defined a new terminology, criteria and determinants of this direction in performing arts.

Also in the article there have been given some examples of adaptation a number of elements of interactive theatre in classical-styled performances and it's compared the peculiarities of interactive theatre with classical theatre stiles and analyzed its characters in context of new theatre thinking.

Key words: interactive, theatre, forum, spectator, actor, improvisation, Augusto Boal, factor, vector